

Nordeuropas socialdemokratiske partier og kampen mod fascismen

Af Dörte Putensen

Hvis man vil undersøge emigrantskæbner med al deres dramatik ja, undertiden også deres tragedie – bliver man nødt til også nærmere at undersøge deres samfundsmæssige kontekst.

Når man udspørger tyske emigranter i Nordeuropa om de eksistensbetingelser, de havde i de lande, de havde søgt tilflugt i, får man forskellige artede svar, der giver udtryk for personlige erfaringer, men som også afspejler de reelt forskellige sociale og politiske forhold for flygtningene i disse lande.

Der er to faktorer, der på afgørende vis bestemte betingelserne for det politiske eksil i Nordeuropa:

For det første drejede det sig om små lande, der kun havde et begrænset råderum, hvilket gjorde det nødvendigt, at man tilpassede sig stormagterne. Fordi de ikke ville på kollisionskurs med især den mægtige nabo i syd, bestræbte de sig på at holde antallet af emigranter i deres lande så lavt som muligt.

For det andet udviklede de socialdemokratiske partier i disse lande sig i 30'erne til statsbærende partier og havde således en afgørende indflydelse på flygtningepolitikken.

Derfor skal der i det følgende anstilles nogle betragtninger om Nordeuropas socialdemokratiske partiers kamp mod fascismen. Det er naturligvis ikke muligt indenfor rammerne af en sådan artikel at behandle emnet til bunds, differentieret endsige udtømmende. Det er til dels nødvendigt at foretage generaliseringer, der ikke er uangribelige. Det er imidlertid nødvendigt, til trods for de mange analogier, der kan opstilles for den nordeuropæiske regions historiske udvikling, at tage en række forskelligheder i betragtning – også når det gælder 30'ernes antifascistiske kamp.

Hertil kommer, at ingen af de her behandlede partier udgjorde et »ho-

Symposium om Hitlerflygtninge i Danmark afholdt 4. oktober 1989 i København. (ABA)

mogent hele»; der var tale om, at forskellige grupperinger, strømninger, opfattelser gjorde sig gældende inden for dem.

Eftersom ledelsens holdning var af afgørende betydning for disse partiers optræden, såvel nationalt som internationalt, må man navnlig undersøge de socialdemokratiske ledes holdninger. I den forbindelse kan man givetvis gå ud fra, at de til en vis grad var præget af »partiets basis«, altså medlemmerne, men de to yderpunkter var langt fra identiske, hvilket efter min vurdering i særlig grad kom til udtryk i den her behandlede problematik angående de politiske flygtninge. Man kan generelt henhøre alle Nordeuropas socialdemokratiske partier til de antifascistiske kræfters rækker, til den antifascistiske lejr. Det var med bestyrtelse, de hørte om den fascistiske magtovertagelse i Tyskland, de fordømte skarpt den fascistiske terror og erkendte, at der med fascismen eksisterede en fare for, at en verdenskrig skulle bryde ud, selvom de undervurderede, hvor overhængende denne fare var. Umiddelbart efter den fascistiske magtovertagelse fulgte de den også i Tyskland og andre europæiske stater udbredte tese om nazidiktaturets midlertidige og selvnedbrydende karakter.

Bestemmende for den afvisende holdning over for fascismen var mange faktorer af forskellig karakter, der rakte fra teoretiske til principielle årsager, men som også til dels havde ganske pragmatiske praktisk-politiske årsager. Teorien om fascismens småborgerlige klassetilhørsforhold var dominerende i Nordeuropas socialdemokratiske partier i begyndelsen af 30'erne. Denne anskuelse forsynede disse partier med det teoretiske fundament til udelukkende at se de borgerlige partier som de bedste forbundsfæller og samarbejdspartnere til at afværge den fascistiske fare i deres lande. På basis af mellemlagsteorien udvikledes den politiske kurs, der gik ud på navnlig at vinde mellemlagene for sig, hvilket tydeligt kom til udtryk i det svenske (SAP), det danske (SDF) og det norske (DNA) socialdemokratis antikriseprogrammer. Totalitarismedoktrinen, der fra begyndelsen af 30'erne i Nordeuropas socialdemokratier havde udgjort det teoretiske fundament for, at de socialdemokratiske partier måtte stå afvisende over for såvel fascismen som kommunismen, fik samtidig en nøgleposition i forholdet til fascismen. Som et resultat af at denne teori stillede diktaturet og demokratiet op mod hinanden indebar den, at socialdemokratiet kom til helt at identificere sig med det borgerligt-parlamentariske system.

Resultatet af disse teoretiske betragtninger blev, at de socialdemokratiske partiledelser i kampen mod fascismen orienterede sig i retning af et forsvar for det borgerlige demokrati, som de mente ville give dem de gunstigste betingelser for at realisere den socialdemokratiske reformpolitik, og en samtidig afvisning af fascismen og kommunismen. Ydermere tjente denne holdningsbestemmelse på pragmatisk vis til at underbygge og motivere den af partiledelserne førte antikrisepolitik, regeringssamarbejdet med husmands- og bondepartierne og den dermed forbundne nærmest automatiske tilbage- og afvisning af kommunisternes enheds- og folkefrontspolitik. Den antikommunisme, der havde været fast forankret i de socialdemokratiske lederes ideer og handlinger, siden de kommunistiske partiers opståen, blev kraftigt bestyrket i slutningen af 20'erne og begyndelsen af 30'erne som følge af kommunisternes fejlagtige og ekstreme vurderinger af socialdemokratiet og af den problematiske udvikling i Sovjetunionen op igennem 30'erne.

Det var ikke kun nationalt, men også internationalt, at de socialdemokratiske ledelser afviste etableringen af en enhedsfront mellem kommunister og socialdemokrater i kampen mod fascisme og krig. I SAI, hvor de havde stor autoritet, brugte de hele deres indflydelse på at forhindre kontakter og aftaler med Komintern, og de var villige til at sætte Internationalens eksistens på spil for at gennemtrumfe deres holdninger.

Partiledelserne balancerede i deres antifascistiske engagement mellem, på den ene side, de krav som deres regeringsansvar medførte, partiernes funktion som forvalter af det borgerlige demokrati, og på den anden side deres partiers karakter af arbejderpartier, og de dermed forbundne krav om antifascistiske aktiviteter. Mindst spillerum var der for SDF-ledelsen på grund af Danmarks nære naboskab med det fascistiske Tyskland og det hermed forbundne pres. Ledende socialdemokrater i Danmark, og til dels også i Sverige, skelnede derfor også ofte betegnende nok mellem deres »personlige« interesser og »statens interesser« i forholdet til fascismen og appellerede til deres partimedlemmer om at underordne deres »personlige interesser« under »statens interesser«.¹ Navnlig SDF-ledelsen folte sig foranlediget til at imødekomme den tyske forestilling om, at Danmark skulle føre en »velvillig neutralitetspolitik« over for Hitlertyskland.² Den lod sig op gennem 30erne i stigende grad lede af de »praktiske politiske nødvendigheder«.³

SAP-ledelsens antifascistiske strategi var også præget af tilbageholdenhed, dens holdning var præget af »forsigtighed og nøgtern hensyntagen til det, man så som sine egne nationale interesser.«⁴ Den svenske socialdemokratiske ledelse forsøgte dog ikke i nær samme grad som den danske at styre mange – navnlig venstreorienterede – partimedlemmers solidaritetsvilje i retning af dens egen regeringspolitik eller at undertrykke den, men tolererede antifascistiske aktiviteter for ikke at tabe ansigt som humanistisk politisk kraft.

Mest konsekvent var DNAs antifascistiske strategi, selvom den lå inden for rammerne af den samme teoretiske grundholdning. Når man sammenligner med Sverige og Danmark, kan man se at dette i første række skyldtes den noget anderledes rolle, DNA indtog i det norske samfundssystem: Indtil 1935 deltog DNA ikke i regeringen og kunne allerede af den grund optræde mere aktivt og resolut mod fascismen end SDF og SAP. I samme retning trak den mere udprægede klassekamp-indstilling, der endnu i temmelig udpræget grad karakteriserede den norske arbejderbevægelse. Generelt set valgte SAP-og DNA-ledelserne en mindre hårdhændet fremgangsmåde i deres forsøg på at dæmpe eller undertrykke arbejdernes internationalistiske solidaritetsberedskab.

Det finske socialdemokrati (SDP) var i begyndelsen af 30erne stærkere og mere direkte konfronteret med problemerne med at tage stilling til og bekæmpe fascismen end partierne i nabolandene som følge af den fascistiske Lappobevægelses opstigning fra 1929 til 1932, der til forskel fra de fascistiske bevægelser i de skandinaviske lande udgjorde en reel trus-

sel mod det borgerlige demokrati. I modsætning til de skandinaviske lande, hvor der var en vis tilbøjelighed til bagatellisere den rolle, som fascistiske elementer spillede i deres egne lande for at fastholde myten om det »sunde nordiske demokrati«, var det i Finland vanskeligt at overse den fascistiske fare.

Det er hævet over enhver tvivl, at også SDP hørte til blandt de politiske kræfter, der fordømte den fascistiske bevægelse og var villige til at kæmpe imod den. Men det begrænsede sig til at alene at anvende den borgerlige parlamentarismes midler i kampen mod Lappobevægelsen. Denne kurs, der var baseret på de samme teoretiske holdninger, som også de skandinaviske partier gik ind for, blev heller ikke ændret, da det blev åbenbart, at Lappobevægelsen var rettet mod hele arbejderbevægelsen og ikke blot mod kommunisterne. Heller ikke for SDP-ledelsen blev det relevant at skabe en bred antifascistisk folkefront i samarbejde med kommunisterne og alle andre kræfter, der vendte sig mod fascismen.⁵

I løbet af 30'erne konfronteredes de ledende socialdemokratiske politikere igen og igen med spørgsmålet om, hvordan forholdet mellem regerings- og partipolitik forholdt sig set fra deres synsvinkel. Det komplicerede ved situationen bestod i, at det blev stadigt vanskeligere for partiledelsen i navnlig Danmark og Sverige at skabe overensstemmelse mellem, på den ene side, dens antifascistiske grundholdning, som den dels selv bekendte sig til på basis af egen ideologisk opfattelse, der beroede på dens principielle fjendtlighed overfor fascismen, og som den dels også blev påtvunget af medlemmerne i partiets basis, og, på den anden side den regeringspolitik, der jo i afgørende grad blev fastlagt af partiledelsen selv. Omend regeringspolitikken i sidste ende måtte gives førsteprioritet, måtte partiledelserne tage hensyn til begge typer krav i et sådant omfang, at deres optræden på den ene side førte til mindst mulig modstand blandt partimedlemmerne og på den anden side til mindst mulig modstand blandt partiets koalitions partnere og store dele af bourgeoisiet. Det førte til konstante svingninger, til manglende konsekvens i den antifascistiske kamp, og gjorde det tillokkende for dem at indtage neutralistiske holdninger.

Umiddelbart forud for og ved 2. Verdenskrigs udbrud så lederne af Nordeuropas socialdemokratiske partier deres hovedopgave i »at holde« deres lande »ude af en eventuel krig og at opretholde landenes fuldstændige suverænitet. De ønskede ikke at være brikker i stormagternes spil og at kaste sig ud i en imperialistisk krig.«⁶ Imidlertid måtte de senest den 9. april 1940 se i øjnene, at neutralitet og passivitet var uanvendelige

midler til at undgå, at deres lande blev inddraget i de europæiske stormagters konflikt. Også under den 2. Verdenskrig fastholdt Nordeuropas socialdemokrater deres antifascistiske indstilling. Spektret for deres antifascistiske engagement blev imidlertid bredere og mere modsætningsfyldt, end det havde været i 30'erne og strakte sig fra den påtvungne kolaboration, over mere eller mindre konsekvente bestræbelser på at opretholde neutraliteten til aktiv antifascistisk modstandskamp.

Den internationale situations tilspidsning op gennem 30'erne betød, at det blev stadigt vanskeligere for de socialdemokratiske partiledelser at omsætte deres antifascistiske holdning til politisk handling, uden at løbe den risiko at måtte afgive regeringsansvaret, og dette førte automatisk til en tvedelt holdning til de politiske flygtninge fra Tyskland, der søgte asyl i de nordiske lande. Det påhvilede på ingen måde regeringerne at sørge for emigranternes udkomme. De fik i de fleste tilfælde en tidsbegrænset opholdstilladelse, kun yderst sjældent en arbejdstilladelse og måtte derfor støttes via frivilligt solidaritetsarbejde og humanitær hjælp. Hovedargumentet for den restriktive flygtningepolitik var en henvisning til den spændte situation på arbejdsmarkedet. Hertil kom, at partiledelserne under alle omstændigheder på forhånd havde begrænset deres støtte til kun at omfatte tyske socialdemokrater og fagforeningsmedlemmer. Kun DNA og norsk LO fulgte ikke denne praksis.

I Danmark reagerede SDF-ledelsen i begyndelsen af august 1933 med oprettelsen af den nationale »Matteotti-komite« på den i juli 1933 under Martin Andersen Nexø's ledelse oprettede »Hjælpekomite for fascismens ofre«, der – inspireret af Amsterdam-Pleyel-bevægelsen – blev støttet af borgerlige antifascister og kommunister, og som skulle hjælpe alle politiske flygtninge også de socialdemokratiske. Indtil dette tidspunkt havde SDF-ledelsen ikke fulgt Socialistisk Arbejderinternationales (SAI) opfordring om at oprette en sådan komite i Danmark som en underorganisation under den af SAI i 1926 etablerede Matteottifond. Man skred først til handling, da det drejede sig om at forhindre, at der skulle opstå en bred antifascistisk organisation. Denne komite eksisterede fra 1933 til 1941, den havde betydelige midler til sin rådighed og var anerkendt af de statslige myndigheder. Komitemedlemmernes bestræbelser på at gøre det lettere for emigranterne at vænne sig til de nye livsforhold var omfattende og mangesidige. De begrænsede sig ikke til de materielle hjælpeforanstaltninger. Matteotti-komiteen forsøgte at opbygge sociale kontakter til det omgivende danske samfund. For eksempel var alle »Matteotti-flygtningene« samtidig medlemmer af de danske fagforeninger, og medlem-

merne af de socialdemokratiske partier blev modtaget som gæstemedlemmer i det danske parti og de socialdemokratiske organisationer så som sports- og kulturforeninger. Matteotti-komiteens mangesidige hjælp gjorde det muligt for de tyske emigranter at gå fra deres socialdemokratiske miljø i Tyskland og ind i et dansk miljø, der var struktureret på næsten den samme måde, hvilket gjorde lettere for mange emigranter at klare Socialdemokratiets nederlag i Tyskland, truslen mod deres personlige eksistens og chokket ved at måtte flygte. Men kun de emigranter, som var blevet anerkendt som støtteberettigede af Matteotti-komiteen kunne gøre regning på denne relativt problemløse overgang til det danske samfund. Efter komiteens egen opfattelse kunne kun de flygtninge, der »tilhørte den socialdemokratiske arbejderbevægelse« opnå støtte.⁷ Som følge heraf var der ingen støtte at hente for kommunistiske emigranter. Der opstod først og fremmest konflikter mellem Matteotti-komiteen og den kommunistiske hjælpeorganisation »Røde Hjælp«. Socialdemokraterne afviste skarpt ethvert samarbejde til fordel for emigranterne. Man saboterede endog Røde Hjælps indsamlingskampagner.⁸ Desuden forsøgte SDF ledelsen med stor styrke at kvæle et begyndende samarbejde mellem socialdemokratiske og kommunistiske flygtninge i fødslen.⁹ Det samme formål tjente truslen fra den svenske og den danske partiledelse mod SOPADE-ledelsen om omgående at indstille den økonomiske hjælp, såfremt SOPADE på nogen måde skulle ændre sin afvisende holdning over for de tyske kommunister.¹⁰

På grund af deres modvilje mod kommunisterne bidrog de ledende socialdemokrater først og fremmest i Danmark til at det blev vanskeligt, i nogle tilfælde umuligt, for de kommunistiske emigranter at skabe sig et eksistensgrundlag. Der var mange kommunister, der efter at være blevet advaret af »Røde Hjælp«, følte sig tvunget til at tage til Sverige, »hvor de både kunne regne med den nødvendige arbejdersolidaritet og med at kunne udføre politisk meningsfuldt arbejde.«¹¹

Ganske vist var det socialdemokratisk regerede officielle Sverige heller ikke ligefrem emigrantvenligt, og det forholdt sig principielt afvisende over for dem, der håbede at kunne finde redning her, men heroverfor stod den uegennyttige indsats, som mange svenske antifascister gjorde for emigranterne, en indsats som Sverige i sidste instans kunne takke for sit ry som et agtet land med en antifascistisk flygtningevenlighed. Ligesom i Danmark afviste den socialdemokratiske partiledelse i Sverige at gå sammen med kommunisterne i emigrationsspørgsmålet og at understøtte kommunister i eksil, men alligevel var det lettere for mange tyske-

re at opbygge en ny eksistens i Sverige end i Danmark, fordi tolerancen i den svenske partiledelse – ligesom hos de offentlige statslige myndigheder – var større end i SDF-ledelsen.

Det må imidlertid ikke glemmes, at der såvel i Danmark som i Sverige, og da navnlig i Norge, var mange kræfter i arbejderbevægelsen – og uden for denne – der hjalp, når tyske arbejdere havde behov for deres hjælp og støtte, uden at spørge efter partibog eller om hvad man mente i partiledelsen.

Norge havde – selv i sammenligning med de andre skandinaviske lande – indtil 1938 en mindre betydning som asylland. Situationen ændrede sig først midlertidigt efter besættelsen af Sudeterlandet.

Norge var det foretrukne eksilland for tyske venstresocialister. Dette er for så vidt ikke overraskende, som så godt som ingen tyske socialdemokrater i de første år tog til Norge, idet DNA siden 1. Verdenskrig ikke havde haft nogen kontakter til SPD, hvorimod det arbejdede nært sammen med Tysklands Socialistiske Arbejderparti (SAP). Resultatet heraf var, at de første tyske emigranter i Oslo var SAP-medlemmer. Den vigtigste norske hjælpeorganisation var »Arbeidernes Justisfond«, der var blevet skabt af fagforeningerne i 1927, og hvis oprindelige opgave var at hjælpe fagforenings- og partimedlemmer, der var kommet i konflikt med den borgerlige klassejustits.

Selvom Justisfonden næppe var forberedt på flygtningearbejdet, da de første tyske, socialistiske flygtninge kom til Norge, begyndte den allerede i foråret 1933 en indsamling til fordel for de tyske emigranter. I april 1933 blev der med dannelsen af »Tysklandskomiteen« inden for rammerne af Justisfonden dannet et organ, der udførte det praktiske arbejde i forbindelse med emigranterne. Arbeidernes Justisfond adskilte sig for så vidt fra den danske Matteotti-komite og den svenske Hjelpekomite for faglige og politiske Emigranter, som den støttede emigranter »uafhængigt af, hvilken politisk retning i arbejderbevægelsen, de tilhørte«.¹²

Alligevel gjaldt det også for Norge, at emigranterne befandt sig i en permanent usikker situation, og at flygtningepolitikken var restriktiv, hvilket først og fremmest blev forklaret med økonomiske årsager. I betragtning af de få og små midler, Justisfonden havde til rådighed og den ekstremt høje arbejdsløshed var der blandt de ledende norske politikere en høj grad af enighed om, at antallet af emigranter skulle holdes så lavt som muligt.

Arbejderbevægelsens holdning til emigranterne var forskellig i de forskellige organisationer og på forskellige niveauer. Indtil 1935 forsøgte

Flygtningekomiteen at fordele emigranterne over hele landet for derved også at begrænse deres politiske virksomhed, medens man i anden halvdel af 30'erne i højere grad forsøgte at integrere dem i samfundslivet. Alligevel var arbejderbevægelsens forhold til emigranterne stadig modsætningsfyldt. Der eksisterer mange vidnesbyrd på solidaritet fra arbejderbevægelsens organisationers side. På den anden side kan man ikke lukke øjnene for, at regeringen og DNA-ledelsen til trods for alle deres liberaliseringsinitiativer i forhold til den borgerlige Mowinkelregering var restriktive og helst købte sig fri ved hjælp af af store økonomiske ydelser til det internationale flygtningearbejde.¹³

Selvom Finlands socialdemokratiske parti på samme måde som de andre partier den 19. sept. 1933 på basis af et forslag fra partisekretær K. H. Wiik havde besluttet at hjælpe de socialdemokratiske flygtninge fra Tyskland i det omfang partiets muligheder rakte, blev det i praksis først konfronteret med dette problem efter 1938 – og selv på det tidspunkt i langt ringere grad end de skandinaviske partier.¹⁴ Efter at det i 1938 blev klart, at navnlig sudetertyskere i større antal (ca. 50) gerne ville til Finland, og efter at SDP på en konference for de socialdemokratiske partiers samarbejdsudvalg af de skandinaviske søsterpartier var blevet mindet om deres pligt til at støtte flygtninge – særligt dem fra Baltikum – oprettede SDP og Landsorganisationen SAK i maj 1938 en komite til støtte for emigranterne. Den indstillede atter sit arbejde den 31. dec. 1941, da de fleste emigranter måtte forlade landet og tage til Sverige som følge af det finske militære samarbejde med Nazityskland.¹⁵

Til trods for al den manglende konsekvens i de – navnlig ledende – nordeuropæiske socialdemokraters antifascistiske engagement, der havde sine rødder i såvel teoretiske holdninger som i de praktisk-politiske krav, mødte de tyske emigranter i regelen blandt det overvejende flertal af befolkningen i de skandinaviske lande en »antifascistisk indstilling« og »en interesse for og medfølelse med alle, der var blevet ofre for Hitlerregimets forfølgelser«.¹⁶

Noter

1. Se Dörte Putensen: Das internationale Wirken der sozialdemokratischen Parteien Nordeuropas in der Sozialistischen Arbeiter-Internationale und im nordischen Zusammenarbeitskomitee und ihre Stellung zu Grundfragen des Kampes um Freiden (1930-1940), Dissertation B, Greifswald 1985, side 104 (ms).
2. Se bl.a. Ralf Deppe: Exil in Dänemark 1933-1948, Hamburg 1984, s. 24 (ms).
3. Renthe Fink til det tyske udenrigsministerium, i: Pst 3/260 (ZPA).

4. Hans Lindberg: Svensk flyktningspolitik under internationellt tryck 1936-1941, Stockholm 1973, s. 293.
5. K.H. Wiik til SAI af 09. april 1933, Työväen Arkisto (TA).
6. Memorandum fra de nordiske socialistiske partier. Til mødet i S.A.I.s eksekutiv komite, Bruxelles, 16.-18. september 1939, s. 2 (TA).
7. Regnskabsberetning om Matteotti-komiteens virksomhed, s. 1 (ABA).
8. Einige Tatsachen, udg. af Matteotti-komiteen, (1934), (ABA).
9. IML, ZPA, I 2/3/337.
10. IML, ZPA, I 2/3/337.
11. Jan Peters: Exilland Schweden, i: Kunst und Literatur im antifaschistischen Exil 1933-1945, bd. 5, Exil in der Tschechoslowakei, in Grossbritannien, Skandinavien und Palästina, Leipzig 1980, s. 348.
12. Se Einhart Lorenz: Den antifascistiske emigrasjon til Norge, i: Arbeiderhistorie 1987, s. 61.
13. Idem, s. 64.
14. Se Taimi Torvinen: Pakolaiset Suomessa Hitlerin valtakaudella, Keuruu 1984, s. 127 f.
15. Kertomus Sosialidemokraattisen Poulueen ja Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliiton asettaman pakolaishuolto-toimikunnan toiminnasta vv. 1938-1941, (TA).
16. Gustav Gundelachs memoirer, IML, ZPA, NL 66/3.